

DE GRENZELOZE ASPIRATIE VAN DE MENSENRECHTEN

Wies De Graeve

Zijn naam was Artin. Eind oktober 2020 verdronk de kleuter tijdens een kille herfstnacht in het Kanaal, ergens tussen het Noord-Franse Loon-Plage en de kust van Groot-Brittannië. In zijn korte leven had hij al veel rondgezworven met zijn ouders, broertje en zus. Te veel. Van Koerdisch gebied in Iran over de Middellandse Zee en door Italië tot de streek van Duinkerke. Op weg naar die – naar verluidt – beloftevolle plek: het Verenigd Koninkrijk, waar alles beter zou worden.

De naam van de jonge asielzoeker uit Gaza die in maart 2019 anoniem getuigde aan onderzoekers van Amnesty International is niet bekend. Zijn woorden wel: “Ze brachten ons terug naar de grens met Bosnië. Ze lieten ons één per één uit de auto stappen en begonnen ons te slaan met stokken.” Samen met negen anderen had hij geprobeerd vanuit Bosnië de grens met Kroatië over te steken om zo de Europese Unie te bereiken. In de Bosnische vluchtelingenkampen zat hij al vele maanden vast, uitzichtloos en na een extreem barre winter zonder menswaardig onderkomen. Ook vandaag zitten nog meer dan 1.500 mensen vast in Bosnië-Herzegovina. Ze overleven er nauwelijks in de barre kou zonder onderdak en met een acuut gebrek aan levensmiddelen.

Een derde naam die ik wil noemen, is die van Parwana Amiri. Ze is 18 en ontvluchtte het geweld in Afghanistan ruim twee jaar geleden. In 2019 kwam ze aan in Griekenland en verbleef maanden in kamp Moria op Lesbos, een kamp geschikt voor 3.000 mensen, waar meer dan vier keer zoveel mensen woonden. Na de brand in Moria in september 2020 werd ze overgebracht naar het Ritsonakamp op het Griekse vasteland. Daar zit ze nog steeds. Via blogs en sociale media deelt ze haar verhaal. Vanuit Moria schreef ze in mei 2020: “Ik ben een niet-begeleide minderjarige die duizenden kilometers aflegde door woestijnen en over grenzen heen om naar Europa te komen. De hemel was mijn vader en de grond was mijn moeder. Ik legde afstanden af, telde de sterren, alleen en dromend van een betere toekomst. Ik kwam hier voor die betere toekomst, maar wat er in feite gebeurt met mij en andere jongeren zoals mij, is dat we alle hoop verliezen. Onze toekomst oogt donker.”

Hoe groot kan de kloof tussen de realiteit van deze drie verhalen zijn en de hoge plafonds, rood marmer en beloftevolle grandeur van het Palais de Chaillot in Parijs? Het is in de Grote Zaal van dat paleis dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1948 de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) aannam. Die Verklaring, een nieuw, normatief programma voor

de wereld na de desastreuze, donkere bladzijden van de Tweede Wereldoorlog, was het startschot voor de ontwikkeling van een hele mensenrechtenarchitectuur die de brede mensenrechtenverklaring omzette in bindende verdragen en in de praktijk afdwingbare wetten.

Weggeslagen draagvlak

De situatie van mensen op de vlucht voor oorlog, vervolging en geweld – mensen als Artin, de jonge Gazaan en Parwana – zat van meet af aan in het hart van het mensenrechtenkader. Artikel 14 (van de in totaal 30 artikelen) van de UVRM leest als volgt: “Eenieder heeft het recht om in andere landen asiel te zoeken en te genieten tegen vervolging”. Dat artikel vormde mee de basis voor het Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties van 1951, ook wel de ‘Conventie van Genève’ genoemd. Dat verdrag werkt in detail uit welke rechten mensen op de vlucht hebben en welke verplichtingen staten hebben om die rechten te respecteren. De ontwikkeling van dat kader is dus geen recente uitvinding van deze of gene politieke strekking. Het asielrecht is breed geworteld in onze – wrede – wereldgeschiedenis en heeft zowel juridisch als politiek een decennia-oud draagvlak.

Dat draagvlak is altijd broos geweest en in vraag gesteld, maar vandaag lijkt het vaak of het gewoon weggeslagen is vanonder het lot dat we mensen zoals Artin, de jonge asielzoeker uit Gaza en Parwana toebedelen. Als je vandaag met een mensenrechtenbril naar het vluchtelingenvraagstuk kijkt, kunnen je haren niet anders dan te berge rijzen. Vrouwen die vanuit Centraal- of West-Afrika op de vlucht slaan doorheen de Sahel om de Middellandse Zee te bereiken, nemen vooraf de pil om niet zwanger te worden van de vele verkrachtingen die hen wachten. Op het eiland Manus, waar het Australische offshore-asielsysteem een aantal jaar geleden vorm kreeg, pleegden mensen zelfmoord uit wanhoop in die uitzichtloze openluchtgevangenis. En hoe vele duizenden vluchtelingen in erbarmelijke omstandigheden tot vandaag worden vastgehouden op de Griekse eilanden – als afschrikking voor anderen – is een schandvlek voor de Europese Unie. De lijst van mensenrechtenschendingen is schier eindeloos.

Het vraagstuk rond asiel (en migratie) is bijzonder complex. Ik zou op deze pagina’s kunnen ingaan op het kortetermijndenken van de politiek, het gebrek aan internationale solidariteit, de gaten in het juridische raamwerk, de marsrichting van een Europees agentschap als Frontex, de schendingen van het zeerecht bij het boycotten van reddingsoperaties op de Middellandse Zee, het optrekken van muren (heus niet alleen in de VS), het opsluiten van kinderen (opnieuw, heus niet alleen in de VS), ... Het falende beleid dat ten grondslag ligt aan het onmenselijke lot van mensen op de vlucht is uitgebreid gedocumenteerd. In wat volgt wil ik dat falen niet gedetailleerd herhalen maar duiken naar de onderstroom die de onwil en het onvermogen om humaan om te gaan met het asiel- en migratievraagstuk

vooruit drijft.

Mensenrechten zullen universeel zijn of niet zijn

Na nu toch al een aantal jaar actief – en activistisch – te zijn rond het thema van mensen op de vlucht, moet ik vaststellen dat noemenswaardige vooruitgang vanuit mensenrechtenperspectief jammer genoeg erg zeldzaam is. Integendeel, keer op keer worden we geconfronteerd met nauwelijks verholen schendingen, onverschilligheid en een politiek van – in het beste geval – wegstijven of – in het slechtste geval – actieve afschrikking. Het brengt me tot de conclusie dat een van de grote onderliggende dynamieken onder het actuele choquerende asiel- en migratiebeleid het steeds verder gaande, openlijk en bewust opgeven van de universaliteit van mensenrechten is.

Universaliteit maakt nochtans de kern uit van mensenrechten. Het is geen toeval dat dit adjectief werd toegevoegd aan de ‘Verklaring van de rechten van de mens’. Het eerste deel van de eerste zin van het eerste artikel van de UVRM vat de kern van mensenrechten samen: ‘Alle mensen worden vrij en gelijk geboren’. Elk woord telt hier. Mensenrechten gaan over mensen. Denk aan Parwana, denk aan de asielzoeker uit Gaza, denk aan kleine Artin. En mensenrechten gaan over vrijheid: de zogenoemde burgerlijke en politieke rechten die de overheid zo weinig mogelijk mag inperken en zo veel mogelijk moet vrijwaren. En mensenrechten gaan over gelijkheid: onder meer in de zogenoemde economische, sociale en culturele rechten. Die moet de overheid progressief en zoveel mogelijk realiseren, zonder te discrimineren.

Maar ook het allereerste woord van Art 1. van de UVRM vat een essentieel element: het gaat over *alle* mensen. Los van rang en stand. Los van achtergrond, religie, geaardheid, herkomst, noem maar op. Die universaliteitsgedachte is voor alle duidelijkheid geen feitelijke vaststelling maar wel een aspiratie. Een aspiratie die in de praktijk wel het verschil maakt tussen leven en dood, tussen menswaardigheid en ellende, tussen hoop en wanhoop. Mensenrechten zijn geen beschrijving van de realiteit maar een programma voor heden en toekomst. In die zin zijn ze een blijvend moreel kompas dat we als mensheid delen. De universaliteit ervan staat als een huis en gaat ervan uit dat we doorheen tijd en ruimte, onze verschillen omarmend, een aantal basisprincipes voor menswaardigheid delen. Universaliteit is dus geen uniformiteit. Verschil in invulling en realisatie van rechten mag en moet er zijn, zolang de *common ground* verzekerd blijft.

Een managementvraagstuk

De aspiratie van universaliteit wordt vandaag steeds explicieter losgelaten. Dat

verdient weerwerk want die ontwikkeling vreet aan het hart van de mensenrechten. Een centrale katalysator voor het ondergraven van de universaliteitsgedachte is het wij-zijdenken dat overal oprukt in het maatschappelijke, maar ook vooral het politieke discours. Daarbij wordt politiek en ander garen gesponnen bij het opdelen van de bevolking in ‘wij’ (de échte Vlamingen, de witte Amerikanen, de Indiase Hindoes, etc) en ‘zij’ (vaak minderheden, zij die anders zijn, zij die van elders komen). Die zij-groep wordt dan als een zondebok overladen en ontmenselijkt. In dat discours komen mensenrechten terug – worden ze zelfs soms omarmd – maar enkel voor de ‘wij’-groep. De ‘zij’-groep zijn geen echte mensen en kunnen dus ook geen aanspraak maken op rechten. Je moet weinig verbeelding aan de dag leggen om de echo’s daarvan te horen galmen in de politieke interventies, mediaberichten en opiniestukken over mensen op de vlucht.

Dat wij-zijdenken heeft in de geschiedenis van de mensheid steeds weer tot gruwel, uitsluiting en mensenwaardigheid geleid. Met de UVRM wilden we dat als mensheid de juiste kant opsturen, wat tot op zekere hoogte de voorbije decennia is gelukt. Vandaag lijkt de tegenkracht weer fors te groeien. Ik voel me dan ook geroepen om het steeds opnieuw te benadrukken: niemand moet haar of zijn mensenrechten ‘verdienen’, niemand moet ze je geven, niemand kan ze afnemen. Je hebt die rechten omdat je mens bent. Dat mensenrechten in politieke discourses de voorbije jaren – zeker in Europa – vaker worden gekaderd louter in termen van ‘burgerrechten’ geeft op een subtiele manier aan waarom ik me daartoe geroepen voel. Met burgerrechten is uiteraard niets mis, maar mensenrechten herleiden tot wie als ‘burger’ beschouwd wordt, brengt het risico met zich mee van het ondergraven van de universele gedachte die essentieel is voor het hele mensenrechtenkader.

Het is het uitgangspunt van universaliteit, het uitgangspunt van gedeeld en gelijkwaardig menszijn dat het leven van vluchtelingen maakt of kraakt. En het is vandaag vooral kraken. Als dat uitgangspunt werkelijk omarmd wordt, blijft het asielvraagstuk nog steeds complex en moeilijk, maar dan wordt het vooral een ‘managementvraagstuk’: hoe verzeker je menswaardige opvang in tijdelijke kampen ‘in de regio’? Welk budget is daarvoor nodig? Wat is een draagbare en eerlijke verdeelsleutel voor landen wereldwijd om gedeelde solidariteit bij het opvangen van vluchtelingen vorm te geven? Hoe kan het hervestigingsprogramma van de VN opgeschaald worden?

Eens het duidelijk is dat het respecteren van de rechten van vluchtelingen als mensen voorop staat als doelstelling, ligt een menswaardig beleid binnen handbereik. Als daarentegen het uitgangspunt is dat mensen op de vlucht bij hun exodus ook hun rechten achtergelaten hebben, dan zien we de taferelen zoals we ze vandaag moeten vaststellen in de detentiekampen in Libië, vissen we drenkelingen uit het Kanaal en houden we mensen willens en wetens vast in onmenselijke omstandigheden. En voor zij die het wel halen: als nieuwkomers worden ze ver achter de startlijn gedropt en rukt de overtuiging op dat ‘zij’ maar

eerst eens moeten bewijzen dat ze hun rechten verdienen.

Open grenzen dan maar?

Er is uiteraard een onderscheid te maken, juridisch en ook binnen het mensenrechtenkader, tussen erkende vluchtelingen en de bredere groep van ‘migranten’, die volgens de afspraken geen aanspraak kunnen maken op asiel. Maar de nood aan het onderschrijven van de universaliteit van rechten speelt misschien nog scherper op als we naar alle migratiebewegingen in de wereld kijken. Er mag dan niet zoiets bestaan als ‘het recht op migreren’, dat betekent niet dat mensen die migreren geen rechten meer zouden hebben. Het betekent niet dat mensen die migreren om aan armoede, klimaatverstoring of uitzichtloosheid te ontkomen niet meer het recht zouden hebben om niet gefolterd te worden door grenswachters, niet gered moeten worden van de verdrinkingsdood of geen menswaardige opvang of gezondheidszorg moeten krijgen. Of wie migreert overal naar wens een permanente verblijfsvergunning moet krijgen is vanzelfsprekend geen evidentie – daar kom ik in wat volgt op terug – maar migratie reguleren moet met respect voor ieders basisrechten. Migreren betekent niet dat je jezelf vogelvrij verklaart voor mensenrechtenschendingen.

Het brede thema migratie opent vele dimensies van debat. Een van die dimensies zijn ‘grenzen’. Moeten er dan ‘open grenzen’ komen? Mag de hele wereld dan gaan en staan waar ze wil? Moet iedereen zich dan maar in ons land kunnen komen vestigen? Het moet gezegd dat velen onder ons, met ons Belgisch paspoort, in grote mate in een wereld van ‘open grenzen’ leven. Restricties in het kader van een pandemie niet te na gesproken, kunnen wij zowat overal heen reizen en hebben we allerlei legale opties om ons zo goed als overal ter wereld te vestigen. Dat privilege heeft het overgrote deel van de wereldbevolking niet. De reden daarvoor brengt ons bij allerlei grote wereldproblemen zoals economische ongelijkheid, onveiligheid en onvrijheid. Het drukt ons met de neus op waar en hoe mensenrechten globaal niet gerespecteerd worden. In een wereld waar die problemen er niet zijn, zouden grenzen een veel minder uitsluitende, gruwelijke en dodelijke rol spelen. Aspecten van territoriale soevereiniteit en natiestaat zouden aan de orde blijven, maar de grenzen zouden ‘opener’ zijn. In die zin zijn ‘open’ of ‘gesloten’ grenzen eerder gevolg dan oorzaak. Opener grenzen zijn het resultaat van werken aan meer gerechtigheid, veiligheid en gelijkheid. En laat daarvoor nu net het universele mensenrechtenkader hét kompas bij uitstek zijn.

Het antwoord op de vraag of ik vanuit het recht over mensenrechten en vanuit de universaliteitsgedachte vandaag pleit voor een daadwerkelijk openstellen van migratie, voor eenieder, wereldwijd, als oplossing voor de onmenselijkheid van ons asiel- en migratiebeleid, is ‘nee’. Dat belet niet dat er geen twijfel is over het feit dat het huidige beleid, in zijn geheel beschouwd, niet aan de test van de mensenrechten voldoet. Het status quo is onaanvaardbaar. En

het kompas om dat status quo te doorbreken, ligt voor handen. Het is universeel én specifiek, het is juridisch én praktisch. Mensenrechten bieden een antwoord op de meest cruciale vragen in het asiel- en migratiedebat. Ze geven niet alleen de contouren aan waarbinnen vandaag meteen beter omgegaan kan worden met mensen die vluchten en migreren in de vorm van migratiemanagement, procedures, samenwerking, etc. De oplossing voor de grondoorzaken van al die ellende – ongelijkheid, onveiligheid, onvrijheid – ligt in de best mogelijke realisatie van de mensenrechten wereldwijd.

Dit zijn veel grote woorden, veel grote gedachten, veel grote beloften in een kort bestek. Maar laten we niet vergeten dat het erom gaat dat we uiteindelijk de morele opdracht hebben om schrijnende verhalen als dat van Artin, de anonieme jongen uit Gaza en Parwana niet meer te laten schrijven. Daarom moeten we ons engagement hernieuwen voor het steeds meer, in plaats van steeds minder, respecteren van het mensenrechtenkader. De tijd vraagt er om. Laten we daarbij vanuit de universaliteitsgedachte steeds voor ogen houden dat mensenrechten om mensen gaan, *alle* mensen: mensenrechten gaan niet om wij of zij, maar om ons.